

STÉPHANE ALLIX

**SMRT
NEEXISTUJE**

SMRT
NEEXISTUJE

**STÉPHANE
ALLIX**

**SMRT
NEEXISTUJE**

PŘEKLAD

ZDISLAVA TESAŘOVÁ

Harper
Collins

Název francouzského originálu: La mort n'existe pas

Český název: Smrt neexistuje

Autor: Stéphane Allix

Překlad: Zdislava Tesařová

První vydání: HarperCollins France, 2023

Grafika obálky: Emotion Media Pamela Magierowska-Kobus

Odpovědná redaktorka: Ivana Čejková

Jazyková redaktorka: Bohdana Hyťhová

Jazyková korektorka: Dana Wotřelová

© 2023 by HarperCollins France

© For the Czech Republic edition by HarperCollins Polska sp. z o.o.,
Warszawa 2025

Všechna práva vyhrazena, včetně práva na reprodukci celého díla nebo jeho částí v jakékoliv podobě.

Vydáno po zvláštní dohodě s HarperCollins France ve spolupráci s jejich řádně pověřenou agenturou 2 Seas Literary Agency a spoluagentem Livia Stoia Literary Agency.

Všechny postavy a události v této publikaci, kromě těch, které jsou zjevně veřejně dostupné, jsou smyšlené a jakákoli podobnost se skutečnými osobami, žijícími či zemřelými, je čistě náhodná.

HarperCollins je ochranná známka, jejímž vlastníkem je HarperCollins Publishers, LLC, New York, USA. Název ani známku nelze použít bez souhlasu vlastníka.

Původní obálka: © Caroline Gioux

Foto autora: © Melania Avanzato

Všechna práva vyhrazena.

Elektronické formáty: Katarzyna Rek

HarperCollins Polska sp. z o.o.
ul. Domaniewska 34a, 02-672 Warszawa

Sazba: Studio EDITIO

ISBN: 978-83-291-1787-6 (EPUB)

ISBN: 978-83-291-1788-3 (MOBI)

ISBN: 978-83-291-1789-0 (PDF)

Životu...

Smrt nepředstavuje žádné nebezpečí

Ram Dass

Vidím to, jako by to bylo včera.

Stojíš tu tichá u rakve ze světlého dřeva. Ty, moje drahá dcera, s tázavým pohledem, rozpačitá, zcela ohromená. Jak může člověk chápat smrt, když jsou mu tři a půl roku? Vní máš utrpení kolem sebe. Diskrétní duševní zmatek, tváře ve zmateném otupení; oči bloudící v prázdnotě, držení těl působí nejistě, váhavě. Chvílemi se k tobě obracíme, chceme tě uklidnit něžným, nešikovným gestem nebo slovem. V důvěrně známých hlasech cítíš neobvyklé zabarvení, zvláštní neznámou emoci, cosi nepochopitelného, téměř hrozivého, protože tohle je pro tebe neznámé.

Dceruško, cítíš se sama a uzavřená uprostřed dospělých a poprvé v životě nedokážeš jejich pocity pochopit. Neodvažuješ se otevřít ústa, pozoruješ všechny ty dospělé, poznamenané neviditelnou bolestí silnou jako tsunami.

Smrt teď poprvé vstoupila do tvého života.

To, co jsi schopna chápat, je natolik vzdáleno od té zvláštní těžké atmosféry, která tě obklopuje a bolestně spoutává neviditelnými provazy. Ta známá lehkost tu najednou už není, už to není hra.

Nerozumíš tomu, jak bys taky mohla? Co je tady vlastně k pochopení? Tvůj strýc je mrtvý. Zemřel při nehodě před několika dny. Už ho nikdy neuvidíš. Právě odešel násilně z tvého života, ale v tuto chvíli nejsi schopna si uvědomit,

co to znamená. Uvědomuješ si, že ten muž, kterého jsi znala, který si ještě před několika týdny s tebou hrál, je zde, navěky nehybný uvnitř této bedny? V tvých dětských očích je smrt neskutečná. Tvůj velký kamarád, tak jedinečný a s vypracovanými svaly, který tě učil lézt po stromech, kladl ti všetečné otázky, ten, kdo tě vyhazoval do vzduchu, se kterým ses naplno upřímně smála, toho už nikdy neuvidíš. Ještě si to neuvědomuješ, protože v tuto chvíli jsi plně ponořena do přítomnosti tvých prvních nevinných let, ale v dalších desetiletích zapomeneš na jeho obličej, na jeho gesta, na jeho smích, na jeho pohled. Víím to, dnes jsi mi dala poznat, jakou hlubokou melancholii to v tobě vyvolává.

Sedím v podřepu na podlaze a naznačuju ti, abys udělala totéž, aby ses proti mně posadila. Moje drahá dcero. Přeju si, aby ti z dnešního dne nezůstalo nic zamlčeno. Tisknu tě v náručí. Určitě se tvářím vážně a ztraceně. Otřesený silnou emocí.

Krátkými větami líčím přítomným poslední chvíle tvého strýce, mého bratra. Mluvím o horkém slunci, které onoho rána zaplavilo oblohu, o světle. Má slova tě určitě udivují; ještě nikdy jsi mě takhle neviděla. Můj hlas se podivně třese. Je křehký, zasažený nevýslovným žalem, jakýmsi neurčitým pocitem viny, to vše se skrývá za tónem, který se snaží působit jistě.

Můj život se navždy změnil. Je mi dvaatřicet let. Před týdnem, za úsvitu jednoho dubnového rána, zatímco ty jsi ještě spala daleko v Paříži, jsme byli s Thomasem a několika dalšími na cestě v Afghánistánu. Zde došlo k té nehodě, Thomas přišel o život před mýma očima, stejně jako tři další mladí muži. Onoho rána, když jsem klečel na vyprahlé zemi s krví tvého strýce na rukách, v naší existenci nastal podivný definitivní zvrat.

Tělo mrtvého je matoucí. Když je nám dopřáno na něj hledět přímo, ani nemluvím o tom, když se ho můžeme

dotknout, je dobře vidět, že něco není v pořádku, něco chybí. Pleť najednou dostává nepřirozenou barvu, už od prvních minut jako kdyby se z živoucí měnila na *umělou*. Široce otevřené oči pozbyly svůj lesk, prach se na nich volně usazuje a zháší jejich jas, končetiny jsou vykloubené bez sebemenšího odporu. Cítíme tu absenci, prázdnotu, přestože to tělo má stále přesnou podobu někoho, koho jsme znali. Ale ten už *tady není*.

Kde tedy je?

V roce 2001 mně tato otázka vtrhla do života úmrtím mého bratra Thomase. Jak jsem na ni mohl být připravený? Vůbec jsem nebyl. Kdo by taky mohl být? Ocítl jsem se s ním ve Střední Asii. Postaral jsem se o jeho tělo, zařídil jsem převezení do rodné země, do Francie, aby tam mohl být pochován. Ten šok byl obrovský. Byli jsme si blízcí, sdíleli jsme stejně bláznivou netrpělivost pro poznávání tohoto světa, pro cestování po Střední Asii, která dýchá pamětí posvátných časů. Už dříve jsme spolu cestovali po těchto zemích, a teď nás tu smrt překvapila tím nejbrutálnějším způsobem. Ta chvíle znamenala obrovský přelom v mé existenci, úplně zvrátila moji novinářskou kariéru. A stejně tak i tvůj život.

Kam se poděl Thomas?

TOHLE TI CHCI ŘÍCT

Právě v této době se pro mě stala smrt tématem číslo jedna. Neustále jsem si kladl otázky, co víme o této chvíli, plné strachu a tajemství. Stěžejní pro mě bylo, když jsem mohl využít svou vlastní zkušenost a své nástroje pro pátrání, abych se pokoušel ji vědecky pochopit. Zpovídal jsem rovněž odborníky z neurověd a dalších oborů, abych se pokusil proniknout podstatou vědomí. Dotazoval jsem se mnoha badatelů po celém světě, ale také svědků, především těch žen a mužů, kteří prošli prožitkem blízké smrti.

V roce 2013 naposledy vydechnul můj otec, tvůj dědeček, když přišel jeho čas. Moje touha najít odpovědi tím ještě zesílila. Testoval jsem média.¹ Testoval jsem všechny své zážitky na hranici smrti,² nebo po úmrtí někoho blízkého.³ Postupně jsem nabyl pevné přesvědčení, že pokračování určité formy života po smrti představuje racionální hypotézu, podloženou zároveň vědou i nespočetnými svědectvími.

Avšak neustále mi něco chybělo. Konečný důkaz. Takový, který by rozptýlil poslední pochyby. Takový, který by umožnil pochopit, proč stále nedošlo k vytvoření jednotného názoru na tuto otázku, navzdory zřejmým skutečnostem, které jsem konstatoval. Proč jsou věda a duchovno stále ještě příliš často v opozici, jako dva neslučitelné prostory?

Občas jsem v průběhu svého pátrání propadal zoufalství z určitého druhu vnitřního konfliktu. Vědecký přístup byl

často nápomocný, ale sám o sobě nebyl schopen najít řešení mezi mnoha hypotézami. Pokud jde o interpretace, které pozorované jevy umožňují, názory jednotlivých vědců se opravdu někdy radikálně rozcházejí. Základním prvkem každého vědeckého postupu je pochybnost. Věda může formulovat hypotézy pouze na základě pozorování. Těm se pak pokusí porozumět. Její předmět spočívá přesně v tomhle: nabídnout hypotézy k vysvětlení jevů, které studuje, a pokusit se je ověřit.

Věda je svou podstatou prostorem v neustálé evoluci, neposkytuje věčné jistoty. Věda, to je škola pochybností. A navíc, má tendenci zhodnotit pouze znalosti získané intelektuálně, brát v úvahu pouze to, co je reprodukovatelné.

Jinak řečeno: věda nám umožňuje přístup pouze k relativní skutečnosti. Důvody rozeberu později.

Toto konstatování je dnes jednomyslně uznáváno. Fyzika, biologie, neurovědy, ať už jsou disciplíny vědců jakékoliv, uznávají pouze skutečnost, že celkové chápání naší reality je omezené, ještě není přístupné.

V tomto ohledu, podstata vědomí zůstává jednou z nejzávratnějších otázek, kterou výzkumníci dosud nevyřešili. Mozek je enigma. V protikladu k tomu, co promítá do neurověd, je totiž tato disciplína ještě nezralá, tápající. Nástroje pozorování, kterými disponuje, jsou relativně omezeny, zvláště ve své schopnosti pozorovat v reálném čase a s přesností, co se děje v našem mozku. Velmi rychle jsem si uvědomil, že vysvětlovací schopnosti, které neurovědám přisuzujeme, jsou velmi nadhodnocené.

Já jsem však hledal odpovědi. Existuje *opravdu* nějaký život po smrti nebo ne? A navíc jsem, milá Luno, velmi rychle pochopil, že pokud jsem se chtěl dostat k mnohem širší vizi světa a do mnohem subtilnějších rovin, které ho tvoří, a především mít to štěstí proniknout do různých tajemství

vědomí, pochopit, kde je tvůj strýc, musel jsem se vydat po jiných cestách. Se zkoumáním natolik komplexního a delikátního studijního oboru si žádná disciplína nevystačí sama o sobě: je třeba hledat společné průsečíky.

Ale existují vůbec nějaké jiné nástroje vědy k prozkoumání podstaty vědomí? Jako každý správný obyvatel Západu, a k tomu vychovaný v zemi Osvícenství, jsem byl přesvědčen, že tomu tak není. K objektivnímu pochopení reality, ve které žijeme, jsem si nedokázal představit nic lepšího než vědecký přístup, experimentování, proveditelnost opakovaného ověřování a studium dané látky.

Přesto nám mnohé disciplíny a sociální vědy, například filozofie nebo psychoanalýza, přinášejí k otázce smrti zajímavá objasnění. Jsou sice spíš subjektivní, nicméně já jsem v nich v průběhu všech těch let našel materiál pro přesnou paralelní reflexi. Ale to, co radikálně změnilo směr mého zkoumání, byla setkání se šamanskými specialisty, psychology, lékaři, ale také s antropology. Někteří již prostudovali, a hlavně taky zažili osobní zkušenost v praktikách více duchovních, používaných od pradávna, a navníмали to, co kvalifikovali jako jiné úrovně reality.

Už celá desetiletí se mnozí západní badatelé vracejí opravdu otřesení obřady, ke kterým je šamani přizvali. Tohle ještě víc vyostřilo moji zvědavost. Chtěl jsem jít dále a vyzkoušet takové přiblížení, které ostatně stále více probouzí zájem vědců. Však znáš moji impulzivitu.

Všichni tito šamani po celém světě, ať jsou jejich tradice jakékoliv, usilují o navázání kontaktu se „světem duchů“. Jedná se pouze o slepou víru? Je možné, že v těchto tvrzeních je určitá část skutečnosti? Abych našel odpověď na tuto otázku, rozhodl jsem se vyzkoušet to, co by se mohlo potenciálně projevit jako jeden z nejdůležitějších zážitků v mém životě. Budu opravdu naladěný tak, abych já osobně pochopil různé

duchovní dimenze? Mystikové všech tradic se k nim snaží proniknout, a to od počátku věků. Dokážu pochopit i to, co se děje v okamžiku smrti, a dokonce i *poté*?

Bezpochyby jsem v té době dost naivně chápal šamanismus doslovně. Myslel jsem, že mi bude umožněno, abych já sám vizualizoval ducha zesnulého – tvého strýce. To by jistě definitivně odstranilo mé pochybnosti o existenci života po životě, které ve mně stále od počátku mých zkoumání přebývaly.

Stejně jako apoštol svatý Tomáš, se ani novinář, jako jsem já, nemůže zbavit určité formy nedůvěřivosti. Potřebuju vidět, abych uvěřil. A právě tohle mě přivedlo do Amazonie.

V roce 2006, v době mé první cesty do pralesa, jsi byla ještě dítě. Po mých prvních pokusech s šamanismem jsem v tom měl velký zmatek, přesto jsem vytušil nedocenitelný potenciál těchto technik. A tak mě postupně šamanismus otevřel pro jinou vizi světa. Pochopil jsem, že je možné prozkoumat realitu *jiným způsobem*.

Dozvídat se *jiným způsobem*.

Za tímto účelem jsem nastoupil cestu pomalého zasvěcování navzdory strachu, úskalím i tolik destabilizujícímu nepohodlí a obavám z neznámého. Cestu, kdy nemám věci pod kontrolou a cítím se zranitelný, abych se dočasně vymanol z nesčetných automatismů, které ovládají naše dny i noci.

Naučil jsem se učit ze své mysli spíš spojence než hendikep a rozvíjet intuici, aniž bych se ztrácel v představivosti; tohle mi zabralo téměř patnáct let. Patnáct dlouhých let, během nichž jsem se kromě své kariéry novináře, zasvěcené převážně pozorování, rozebírání a analyzování četných vědeckých výzkumů zaměřených na podstatu vědomí, paralelně vydal po duchovní cestě do destabilizující subjektivity. Tyto dvě osy výzkumu jsou zdánlivě velmi odlišné, ale ukázalo

se, že se neuvěřitelně vzájemně doplňují. Jsem si vědom hranic a bariér naší interpretace. Nezbyvalo mně než se trpělivě učit jak rozumným uvažováním, tak i mimosmyslovým vnímáním.

Během tohoto hledání jsem, milá Luno, začínal *vidět* různé dimenze reality, až po ty neviditelné. Intenzita a čistota těchto zážitků působily jako určitá forma důkazů. V této širší realitě, kterou mi bylo umožněno pocítit, se zdálo, jako by se smrt smazala. Jako kdyby nikdy opravdu neexistovala, jako kdyby byla pouze závojem, propustnou hranicí, mozkovou iluzí.

Dnes je ti dvacet pět let. Z té malé tiché dívenky, kterou jsem přivinul k srdci onoho dubnového dne roku 2001, ses i přes ten krutý vpád smrti do tvého dětského života stala nádhernou ženou.

Je tolik věcí, které chci s tebou sdílet. V té době jsem nevěděl to, co vím teď. Od té chvíle i já myslím občas na ten okamžik, kdy dojde řada na mě, abych naposledy vydechl. Už na to nepomyslím ani s neklidem, dokonce ani s obavami. Při této představě mě zaplavuje hluboký poklid a zvědavost, nikoliv netrpělivost. Známu tu emoci, která tě zachvátí, když zmiňuju toto téma; chtěl jsem s tebou o tom během posledních let mnohokrát mluvit. Chápu to, může ti to připadat nepatřičné, ale to, co se ti chystám říct, všechno změní.

Já zemřu. Ne hned. Buď klidná, nijak nespěchám, spíš je tomu naopak, když si uvědomuju, jaký je život nádherný zážrak. Máme ještě čas, mnoho společného času, ale ten okamžik nastane a určitě přijde nečekaně. To je jisté.

Proto bych ti rád předal to, co jsem se dozvěděl během svých pátrání a svých *cest*, abys i ty, až nastane čas, viděla věci tak, jak je vidím již dnes já. Chci, abys věděla, že po všech těch letech strávených hledáním odpovědí, od nehoody tvého strýce, jsem přesvědčen, že v den mé smrti *pouze*

přestanu být viditelný pro tvé oči, ale že moje existence bude pokračovat. Jinde.

Smrt neexistuje, Luno.

Když člověk zemře, nepřestává žít. Pouze přestoupí do jiného světa.

Pokusím se ti vysvětlit, jak jsem přišel k tomuto závěru. Není to slepá víra, ale logické vyústění dlouhého putování. Abys pochopila, budeš se muset opřít o své rozumové uvažování, jak jsem to udělal já. V duši zůstávám novinářem, ale ne výhradně, protože od chvíle, kdy přistoupíme k tomuto tématu, spousta věcí přesahuje naše analytické schopnosti. Vědět nestačí. Musíš se naučit poslouchat hlas svého srdce, stejně jako hlas svého rozumu. Stálo mě to spoustu času, opravdu hodně času, hodně cest a nespočet zkušeností.

Tvůj dědeček byl smrtí svého syna zdrcen. Dnes už je s ním. Když mluvil o úmrtí Thomase, měl ve zvyku citovat Baudelairova slova. V básni, ze které je vyňal, se sice vztahovala k něčemu jinému, když Baudelaire říkal, že smrt nás propustí za *obrovskou stěnu mlhy*. Takový tvůj dědeček byl, vzpomínáš si? Hodně četl, pamatoval si úryvky a dokonce celé pasáže Tolstého, Flauberta, Stendhala, Gogola, stejně jako dalších autorů, se kterými konverzoval. Byli to jeho imaginární přátelé. Když mi z paměti citoval hudbu jejich slov, viděl jsem slzy v jeho očích a hlas se mu třásl. Tvůj dědeček byl emotivní, kultivovaný a správný muž. Budu ti vyprávět, jaké byly jeho poslední týdny, protože mnohé do hloubi objasnily. A jeho poslední vydechnutí, tak diskrétní, bylo neuvěřitelným okamžikem lásky.

Ano, opravdu se zdá, že se smrt skrývá v mlze našeho strachu, je to takové neprozkoumatelné tajemství. Je to skutečnost, které nebude nikdo ušetřen, přesto většina lidí na ni raději nemyslí do chvíle, kdy vpadne do našeho života. Jako

když zemřel Thomas a tvého dědečka, mě a celou rodinu to ponořilo do matoucí nejistoty.

Běžíme ke smrti, aniž bychom ji chápali, jako náměsíční, a jsme překvapeni, jak moc je skličující. Takže zaplňujeme své dny pomíjejícími radostmi, abychom snášeli odpojení od naší duchovní části. Toto vzájemné odtržení vede k tomu, co zažíváme, neschopni pocítit, že něco podstatného, ale nepřístupného, naší existenci chybí. Slunce zhasíná. Naše duše je opomenuta.

Přesto je náš život něčím jiným než pouhým nevratným nekoordinovaným posunem k jistému zániku. Život nejsou pouhá desetiletí, kterými nevěřicně procházíme, na této krásné, drsné a pošetilé planetě. A smrt není konec života. Znovu tuto skutečnost objevit je zásadní. A máme to na dosah.

Tajemství může být objasněno. Až se já octnu na prahu smrti, pokud to okolnosti dovolí a já budu schopen jí vědomě pohlédnout do tváře, bude určitě obtížné najít správná slova. Pro tebe ovlivněnou emocí, pro mne ponořeného v procesu odpoutávání. Takže si je raději řekněme dnes. Proto ti chci říct vše už dnes. Tím spíš, že pak bude trochu pozdě na povídání, natolik bude ticho vzácné, jakmile se jednou octnu před prahem. Bude třeba, aby tvoje gesta byla pomalá a jemná, až se tvoje ruka dotkne mé pleti, aby tvé srdce bylo klidné.

Vysvětlím ti vše, co vím o této chvíli, co se bude dít ve mně, co oči mé duše uvidí tam, kam vklouznu, co se mně stane poté, a co budeš moct udělat, abys mi pomohla, pokud k tomu budeš cítit odvalu. Jsem o tom přesvědčen, tohle ti pomůže poklidně přijmout nevyhnutelné. Ale budeš snad také schopna cítit lásku, která zaplní místnost, ve které se budeme nacházet, až ta chvíle nastane. Bude to jako světlo. Bude fyzicky vnímatelná.

Okamžik smrti odhaluje nejkrajnější emoce, je to paradoxní čas, bezútešná rozluka, ale také určitá forma milosti; brána mezi dvěma světy se otevírá.

Po smrti budu ještě tady, občas ve tvém blízkém okolí, občas *jinde*, ale stále ve spojení s tebou. Láska, která nás spojuje, bude stejně intenzivní a silná – možná dokonce i víc. Na dalších stránkách pochopíš, proč to říkám. Láska je to, co umožňuje spojení mezi světy; naučím tě to cítit, je o tolik silnější než nepřítomnost. Když se jí člověk otevře, uklidňuje to a rozptyluje zmatenost.

Až odstoupím z tohoto světa, budu stále živý. Nepochybuji o tom, nepochybuji, že láska, kterou cítíme jeden ke druhému je věčná a umožňuje dialog našich duší.

Ostatně, to že s tebou od téhle chvíle hovořím o smrti bude mít ještě podstatnější efekt než snaha připravit tě na můj konec, který chci co nejvíc oddálit. Tím efektem je znovutevření vnitřní cesty. Já jsem tou zkušeností prošel.

Ano, smrt děsí. Řekla jsi mi to. To téma v tobě vyvolává úzkost. Zdaleka nejsi sama, milá dcero, není na tom nic překvapujícího. Ale také jsi mi svěřila, že to, co odmítáš, není strach, který bys chtěla skrýt za kapesníčkem. Obdivuju tvoji bystrost. Obdivuju odvahu, jakou prokazuješ, když přijímáš a stavíš se čelem svým obavám a stínům. A tvrdím, že tím, že přijímáš svoji zranitelnost, dosáhneš štěstí a rozkvětu. Zranitelnost nepředstavuje slabost. Je to první krok k probuzení. Hluboké pátrání po pravdě našeho bytí vyžaduje mnoho odvahy a pokory. Ale není snad tohle ta nejdůležitější věc naší existence, kterou je třeba udělat?

Ano, smrt se může stát důvěrně známou, je možné uklidnit naše obavy, odhalit její tajemství. Potom už není nepřítelem, ale stává se zrcadlem nastaveným životu. Protože smrt odhaluje nejcennější věc, kterou vlastníme, dimenzi našeho bytí, naše čisté vědomí, které, pokud se na

něj naučíme znovu napojit, je nedocenitelným vnitřním zdrojem.

Pochopil jsem, že jsme všichni vedeni, ale neumíme naslouchat. Udělejme si ze smrti přítelkyni, každodenní námět k meditaci; povede to k hlubokému zklidnění a ke změně našeho pohledu na veškerá rizika naší existence. Umožňuje nám to procítit nesmrtelný plamen, který září v hloubi našeho srdce v každém okamžiku. Nevyčerpateľný a moudrý zdroj inspirace, který v sobě všichni ukrýváme. Je tam, právě teď, přímo v tuto chvíli. Poznání sebe sama je počátkem moudrosti. Čím dříve podnikneme takové vnitřní zkoumání, abychom znovu objevili svoji duši, tím víc bude naše existence projasněná a inspirovaná.

Trvalo mi víc než celé desetiletí, abych našel správná slova. Nepřišla všechna z míst, odkud jsem je očekával. To je ale jiný příběh, a ten ti chci vyprávět.

ZAČÁTEK MÉHO PÁTRÁNÍ PO SMRTI

Po smrti svého bratra jsem byl, jako všichni, bezbranný. „Život po smrti“ byl pro mě předmětem vyhrazeným oblasti náboženské nebo filozofické, tedy tématem souvisejícím výhradně s vírou, které ve skutečnosti nenabízí žádné napojení na racionální vědecký přístup. A pak jsem zaslechl hovořit o prožitcích blízké smrti.

Víš, lidé, kteří například během dopravní nehody, zatímco se záchranáři snaží je oživit, pak vyprávějí po určité době, že pozorovali místo zásahu, jako by se nacházeli nad svým tělem a asistovali u něčeho, co považovali za svoji vlastní smrt.

Vyprávěl by nám Thomas, že tohle prožíval, kdyby býval přežil?

Začal jsem k tomuto tématu shromažďovat podklady a velmi rychle jsem došel k poznání, že se o to zajímá velký počet vědců. To bylo v mých očích nejvíc rozhodující.

Zapůsobilo to na mě jako elektrošok, protože mnozí z badatelů vyvolávali tyto zkušenosti, aniž by je de facto považovali za závislé na nepodložené víře nebo na halucinacích.

Jakmile v našem světě někdo vypráví o zážitku vymykajícím se normě, je tato zkušenost hned kvalifikována nesprávně jako „nadpřirozená“. Takový člověk je předem podezříván, že přehání nebo že se mýlí, že je emocionálně křehký, že lže, že má sny či halucinace, dokonce že je zasažen nějakou formou psychické poruchy. Nejvíc mě ale zarazil velký

počet vědců, kteří měli zato, že tato „vysvětlení“ nemusejí být nutně přesná.⁴ Jestliže mnozí nechtějí o těchto výpovědích ani slyšet, protože otrásají orientačními body jejich teoretických základů, jiné tato výzva naopak posiluje v jejich motivaci probádat je ještě hlouběji.

Vyplývá z toho, že prožitek blízké smrti neboli EMI (Expérience de la Mort Imminente doslova „zkušenost z bezprostřední smrti“), tvoří psychologickou a sociologickou realitu. Jejich studium odkrylo mnohá překvapení. Jsou to *anomalie* ve vědeckém smyslu slova: reálně pozorovaný jev, který se ale vymyká známým modelům a nenachází se pro něj žádné běžné vysvětlení.

O případech EMI se začalo hovořit v polovině 70. let 20. století poté, co mladý lékař, doktor filozofie, Raymond Moody, dnes autorita ve svém oboru, publikoval s určením pro širokou veřejnost sbírku mnoha podivných svědectví, která sesbíral. Jednalo se o vyprávění lidí, kteří se dotkli smrti a podávali svědectví o tom, že si vzpomněli na okamžik, kdy byli v bezvědomí, nebo se dokonce nacházeli v kómatu.

Překvapivé byly právě podobnosti mezi těmito příběhy: pocit vystoupení z těla, vnímání situace z vyvýšené pozice někdy s pozoruhodnými detaily, setkání s blízkými zesnulými nebo s entitami duchovní povahy, vnímání živého světla, hluboký pocit blaha, ponoření do lásky, u některých dojem, že se jim přehrává celý život, že procházejí zkušeností těžko popsatelné extáze, že pronikají do jiné reality. Je to všechno opravdu skutečné?

Vydání Moodyho knihy s názvem *Život po životě* umožnilo o tématu svobodně mluvit a odkrylo netušený rozsah jevu do té doby neviditelného. V následujících týdnech byl Moody zavalen přímo lavinou dopisů ze všech možných zemí, od čtenářů vybavujících si stejný druh zážitků. Protože nepočítal

s takovou vlnou zájmu, požádal o pomoc svého nadřízeného, ředitele nouzového psychiatrického centra univerzity ve Virginii, doktora Bruce Greysona. Přitom ovšem nevěděl, že právě on byl před několika lety hluboce znepokojen vyprávěním jedné ze svých pacientek. Greyson byl otřesen, když zjistil, že nevysvětlitelné vyprávění, jaké mu poskytla tato mladá žena, nebylo zdaleka izolovaným případem.⁵

Ojedinělá výpověď nemůže být podkladem pro vědecké bádání, naproti tomu, značné množství nových svědectví, která se začala na univerzitě objevovat, totálně změnila pravidla hry.

Dnes, po více než čtyřiceti pěti letech výzkumů vedených různými skupinami tvoří shromážděné údaje o prožitku blízké smrti nedocenitelný soubor poznatků. Přesto jejich vysvětlení zůstává pro vědu stále záhadou. Tyto zkušenosti duchovní povahy vyvolávají otázky o našem chápání života, našem vnímání skutečnosti, a navíc mění existenci těch, kdo je zažili.

Nejvíce znepokojivé je, že na vědecké úrovni otrásají všemi našimi modely, protože velký počet těchto prožitků blízké smrti se odehrává během období postupné degradace mozkových funkcí; zdá se, že jejich intenzita se dokonce zvětšuje paralelně s poklesem mozkové aktivity. Jak je možné, že ženy a muži, ale také děti *v řádu stovek tisíc* (studie ukazují, že 12 % až 18 % osob při zástavě srdce prožily EMI) ve chvíli, kdy se octli v podmínkách, že jejich život byl v nebezpečí a fungování jejich mozku bylo vážně poškozeno – nebo došlo přímo k zástavě! – mohou nejen podat zprávu, že byli během této epizody při vědomí, ale navíc popsat stavy vědomí neobvykle bohaté a intenzivní? Svědci si opravdu vybavují zážitek natolik srozumitelný a zřetelný, jak to dosud nikdy nezažili. Vše bylo zcela jasné, průzračné. Byli během této zkušenosti plně při smyslech, extrémně lucidní/jasnozřiví. Všichni tvrdí, že vnímali skutečnost *skutečnější než skutečnou*.

Je to něco, jako kdybys odebrala baterii ze svého mobilního počítače a zrušila všechna připojení, a on by se stal výkonnějším. Nedává to žádný smysl.

Jak by mohl mozek umožnit zážitek rozšíření vědomí přesně ve chvíli kdy, například následkem zástavy srdce, je jeho fungování přinejmenším velmi silně poškozeno? Je to přesný opak toho, co by mělo nastat.

Tyto závatné zkušenosti a jejich důsledky vyvolávají otázku: je naše vědomí závislé na našem mozku? Jinými slovy, když náš mozek už nefunguje, pokračuje i nadále naše žití? Popisují případy EMI, co se děje... v okamžiku smrti?

Během kolokvia v Lutychu v Belgii, kterého jsem se zúčastnil, jsem se setkal se dvěma výzkumníky, belgickým neurologem Stevenem Laureysem a nizozemským kardiologem Pimem Van Lommelem, z nichž každý hájil velmi odlišnou odpověď na tuto otázku.

Steven Laureys je stejně starý jako já; je ředitelem výzkumu FNRS (Fonds de la recherche scientifique belge / Belgické výzkumné vědecké fondy) a manažerem odpovědným za výzkumnou jednotku GIGA Consciousness / GIGA Vědomí. Tento vstřícný energický vědec je rovněž zakladatelem Coma Science Group (CSG) / Vědecké skupiny pro studium kómatu, kterou řídil do roku 2020 a jejíž laboratoře se nacházejí v Lutychu. Steven je jedním z nejdůležitějších evropských výzkumníků v oblasti neurověd. Coma Science Group iniciovala světovou expertízu o kómatu a „stavech bez reakcí“, které byly dříve označovány trochu netaktně jako „vegetativní stav“.

Se svojí skupinou se rovněž ponořil do studia různých stavů vědomí, což ho dovedlo zejména k zájmu o prožitky blízké smrti z pohledu neurověd.

Svůj postoj nijak netají. Podle něj vše probíhá v mozku: „Hypotéza, kterou s mojí skupinou testujeme, vychází ze

skutečnosti, že veškeré prožitky blízké smrti mají základ v organickém substrátu. Že určité oblasti mozku jsou během kómatu vystaveny kaskádovým změnám neurotransmiterů a že se jednoduše jedná o změny fungování mozku.“⁶ To znamená: EMI nedokazují, že vědomí přežívá po smrti.

Na druhé straně, badatelé stejného věhlasu, například dr. Pim Van Lommel, naopak tvrdí, že prožitky blízké smrti dokazují, že vědomí se nerodí v našem mozku. To znamená, že tedy přetrvává po jeho smrti, protože EMI se objevují, když se zdá, že mozková činnost je zastavena.

Lékař, kardiolog, dr. Van Lommel je autorem nejvýznamnější klinické studie, která byla do dnešního dne o prožitcích blízké smrti provedena. Tato studie byla předmětem publikace v prestižním lékařském časopise *The Lancet*. Spolu s Bruceem Greysonem ve Spojených státech a několika dalšími je jedním z nejvýznačnějších specialistů v tomto oboru.

Jeho převratná studie prokázala, že člověk skutečně může být bezpochyby při vědomí během doby, kdy veškeré mozkové funkce ustanou. S názvem *EMI chez les survivants à un arrêt cardiaque* – EMI u přeživších zástavu srdce je tato studie novátorská svým rozsahem 344 zachráněných po zástavě srdce, dotazovaných v přibližně deseti nemocnicích. Během svého trvání nebyla tato studie zveřejněna: rozhovory byly provedeny s pacienty po pěti, potom po osmi letech po příhodě. 62 osob, což je 18 % účastníků studie, podalo svědectví o EMI.⁷

CHU, kde pracuje Steven Laureys, se nachází v jižní části Lutychu. A právě v tomto velkém nemocničním komplexu má své sídlo Coma Science Group. Když pronikám během přestávky na oběd opevněním nemocnice, musím si proklestit cestu velmi zaneprázdněným davem pacientů, rodin a ošetřujícího personálu. Nejrušněji je v jídelnách, kolem kterých procházím. Za ohybem chodby se dostávám k výtahům,

které umožňují přístup do pater. Prostory CSG se nacházejí v pátém patře výškové budovy GIGA.

Panuje zde hluboký klid.

Kancelář Stevena Laureyse je velká prosvětlená místnost přeplněná knihami, články, složkami, a... mozkem z pryskyřice, přesnou replikou a ve stejném měřítku jako mozek tohoto usměvavého muže, otce pěti dětí. Vyzývá mě, abych se posadil k velkému stolu uprostřed a spontánně mi při tom tyká. Od našeho prvního setkání ve studiu France 2, o několik let dříve, jsme spolu měli několik sporadických hovorů, ale ještě nikdy upřímnou diskusi. Jak neurolog studuje jev svou podstatou neopakovatelný, jakým takové EMI jsou? Zahajuji na toto téma rozhovor.

– V čem spočívají tvé výzkumy?

– Jsem zvědavý a pokouším se aplikovat vědecké metody, abych konfrontoval to, co si myslím, že jsem pochopil a s čím to mohu poměřit, bez dogmat a bez předsudků. Samozřejmě, jsem neurolog, takže při testování hypotéz pracuji s mozkem. Nemohu ignorovat, že když se změní struktura nebo fungování mozku, například formou anestezií nebo halucinogeny, změní se naše myšlenky, naše vjemy, naše emoce. Vědomí je opravdu komplikované.

– Tohle je největší tajemství, jaké může existovat...

– Ano, a dokud nepochopíme vědomí, bude obtížné vysvětlit prožitky blízké smrti. Není jich méně než těch, které tvoří fyziologickou realitu, proto si zaslouží více studií. Je mi líto, že se o EMI zajímá tak málo kolegů. Umožnilo by to dostat se z binárních pozic „já tomu věřím, já tomu nevěřím“. Na jedné straně máš ty, kteří tvrdí, že EMI jsou důkazem, že duše existuje mimo tělo a už nejdou dále – to já jsem trochu víc zvědavý, potřebuju teorii s prognostickou pravomocí – a na druhé straně jsou ti, kteří si předem myslí, že EMI nemohou být skutečné. Tyto dva postoje nám

škodí. Problémem je, že dost dobře nevíme, kdy se takový prožitek vytváří, navíc ho nelze zopakovat v laboratorních podmínkách.

Muž sedící proti mně byl nejprve známý svými pracemi o kómatu a o poruchách vědomí. Jeho pacienti, zasažení traumatickou událostí, nejsou schopni znovu nabýt vědomí, po probuzení nereagují nebo trpí syndromem uzavřenosti (*locked-in-syndrome*), kdy jsou paralyzováni, ale při vědomí.

GIGA Consciousness tvoří asi padesát odborníků, nepočítaje externí spolupracovníky. Jsou to hlavně psychologové, lékaři a inženýři, ale také specialisté na kinezioterapii a fyzioterapeuti. Jednotlivé týmy pracují na lepším pochopení různých druhů mozkové aktivity při omezeném stavu vědomí, u pacientů v kómatu, při hypnóze, při meditaci, v transu, a nepřímo také u osob, které zažily prožitek blízké smrti.

Důležitá část výzkumů EMI prováděných v GIGA Consciousness spočívala zpočátku ve snaze lépe porozumět EMI na základě svědectví. Stevenova skupina jich shromáždila téměř dva tisíce, což už představuje k této tematice významný vzorek. Základem práce byly spontánní výpovědi, tato první etapa byla tedy nevyhnutelně retrospektivní a limitovaná. Přesto však umožnila získat velmi bohaté, a někdy dokonce překvapující poznatky.

Ve druhé fázi se před několika lety členové Stevenovy skupiny chopili výzvy pokusit se „reprodukovat“ v laboratoři více druhů zkušeností, fenomenologicky podobných prožitkům blízké smrti, aby zjistili, co se děje v mozku během těchto změněných stavů vědomí.

K vyvolání stavů vědomí, co nejvíce podobných EMI, použily skupiny GIGA Consciousness různé techniky, jako například hypnózu, přičemž vyzvaly osoby, které již zažily EMI, aby se rozpomněly na svoji zkušenost. Je zřejmé, že nezažívaly znovu tuto událost jako takovou, ale při sezení vypověděly,

že jejich vjemy a pocity se přibližovaly těm, jakými předtím procházely během svého prvního prožitku blízké smrti. Jakmile se tyto osoby ocitly pod hypnózou, byla jejich mozková aktivita zaznamenávána elektroencefalografem (EEG), tedy přístrojem, který měří elektrickou aktivitu cortexu – mozkové kůry a sídla nejvyšších neurologických funkcí.

Rovněž použili virtuální realitu k simulaci „opětovného prožití“ zkušenosti odpoutání od těla u pacienta, který ji již dříve zažil, ale také u jiných osob, které EMI dosud nezažily. Mozková aktivita u těchto „pokusných“ osob byla velmi přesně sledována. Byly testovány další metody indukce, jako synkopy – krátké přechodné ztráty vědomí, přičemž vědecká literatura jasně ukazovala možné spojení mezi halucinacemi během synkopy a EMI.

Do poněkud výjimečného rejstříku spadá skutečnost, že šamanka Corine Sombrunová, jež je schopna vstoupit libovolně do stavu transu, rovněž spolupracovala s výzkumníky GIGA Consciousness. Její účast umožnila ukázat dopad tohoto velmi specifického stavu vědomí na fungování mozku.

GIGA Consciousness spolupracuje rovněž s centrem pro výzkum psychedelik, oddělení věd pro zkoumání mozku lékařské fakulty Imperial College v Londýně, na snímkování mozku při projevech účinků psychedelických látek, vyvolávajících silné extatické zážitky, jejichž některé aspekty vykazují silnou podobnost s prožitky blízké smrti. K tomu se detailně vrátím později.

Soubor těchto výzkumů má tedy za cíl pozorovat laboratorně zkušenosti, které pokud nereprodukuje doslovně EMI, tak by s nimi mohly představovat určitá fenomenologická přiblížení a umožnit vidět schémata přidružených neuronových aktivit.

Každá studie umožnila jasně ukázat vzájemný vztah mezi neurofyzilogickým zážitkem testovaných osob a výpovědí

o tom, co dle nich již dříve zažily. Podařilo se shromáždit významné, do té doby nezveřejněné, poznatky.

Nicméně, pokud se studované stavy změněného vědomí podobají EMI, jsou od nich, neurologicky řečeno, velmi vzdáleny. O to víc, že jednou z nejpřekvapivějších charakteristik EMI je, že v některých případech k nim dochází, jakmile mozek již zjevně nefunguje.

A na tohle téma jsem se Stevenem zavedl diskusi.

MOZKOVÁ SMRT A KLINICKÁ SMRT

– Pozoruješ vzájemné vztahy mezi zkušenostmi ze stavu změněného vědomí a různými schématy přidružené mozkové aktivity, ale EMI někdy vznikají za situace, kdy je mozek vystaven velkému utrpení, dokonce i v zástavě činnosti...

Steven Laureys se zdál být mou otázkou překvapený.

– V zástavě činnosti? Ne...

– Jak to, co ne?

– Děláme, jako by bylo dokázáno, že během prožitku blízké smrti byl mozek bez aktivity, dokonce ve stavu mozkové smrti. Není tomu tak. Ze stavu mozkové smrti se nikdo nikdy nevrátil.

Hned na začátku vstupujeme do debaty: je mozek během těchto zkušeností ještě aktivní, nebo ne? Podle Stevena *musí* už z principu aktivní být, protože jeho počáteční premisa je, že každá vědomá zkušenost je přidružená k jiné aktivitě viditelné v mozku. To je to, co se dozvěděl, a to je také to, co jako neurolog vždy pozoroval. Je to důvod, proč soubor jeho zkoumání usiluje o lepší pochopení mozkové aktivity osob zažívajících zkušenost, která *se podobá* EMI, protože EMI jsou způsobeny „modifikacemi fungování mozku“. Tato hypotéza, která se snaží být „racionální“, se mi zdá ve skutečnosti už natolik zpochybněná, že s netrpělivostí očekávám, až uslyším Stevenovy argumenty.

Ostatně, nikdo rozhodně netvrdí, že by se mohl vrátit z mozkové smrti. Smrt je procesem progresivní degradace.

Po zástavě srdce, která zastaví oksylichování buněk orgánů, orgány a buňky nedegradují všechny stejnou rychlostí. Jakmile dojde ke snížení přísunu kyslíku a glukózy do mozku, vitálního zdroje mozkové činnosti, přestává mozek fungovat během několika vteřin. Je ve stavu „klinické smrti“, je to stav, který může být dočasný a hlavně reverzibilní. Ale po několika minutách bez energetické podpory, proces ireverzibilní degradace zasahuje postupně všechny neurony, a to už je „smrt mozková“.

Po mozkové smrti mohou být mnohé orgány ještě transplantovány, protože jsou stále *živé* – srdce, játra, plíce, ledviny, ale ta osoba se již nemůže vrátit, její mozek je nenapravitelně mrtvý. Žádná osoba ve stavu mozkové smrti se opravdu do života nevrátila.

Nicméně, ten stav, který „mozkové smrti“ předchází a může se protáhnout na několik minut, je přesně tím, během kterého tolik lidí říká, že zažili prožitek blízké smrti. Jejich mozek je tedy ve stavu *stand-by*, tedy v pohotovostním režimu, neurony nejsou globálně degradovány, ale nevykazují již žádnou aktivitu. To je ta chvíle, která mě zajímá. Znovu Stevenovi formuluji svoji otázku.

– Někteří říkají, že zkoumané osoby, které prožily zkušenost (tedy ti, kdo zažili EMI), byly ve stavu mozkové smrti, ale podle jiných byly ve stavu smrti klinické. A ve stavu klinické smrti dochází u mozku velmi rychle k zástavě činnosti, ne? Mnohé studie o zástavě srdce⁸ uvádějí, že maximálně za 10 až 12 vteřin po zástavě srdce už není žádný krevní tlak, žádný krevní oběh... lze tedy předpokládat, že už nemůže být ani sebemenší aktivita v mozku?

– Už žádný tlak, ano, je to mechanické. Jestliže se pumpa zastaví, není už žádný tok směrem k mozku. Ve skutečnosti, se srdce často nezastaví jen tak, prudce. Často přejde do fibrilace, tedy začne tloucit velmi rychle a nepravidelně, což

znamená, že už není výkonné. Ale během resuscitace nevíme, co se vlastně děje. Tedy ano, často nastanou okamžiky, kdy pozorujeme velmi citelné snížení průtoku krve, samozřejmě. A je jasné, že mozek je velmi křehký; na druhou stranu, je mnohem pevnější, než si umíme představit, a tedy někdy, za použití aktuálních technik resuscitace a hypotermie (podchlazení), se podaří mozkovou aktivitu zachránit.

– Studie, o kterých s tebou hovořím, ukazují, že k nevratným poškozením mozku nedochází ještě po dobu několika minut, ale již po několika vteřinách po zástavě srdce přestává být mozek zásobený krví...

– Při zástavě srdce se odehrává spousta věcí, jejichž pozorování je obtížné. Ano, mozek začne vykazovat znaky utopení, zpomalenou aktivitu, a přístroje monitorující životní funkce začnou postupně vykazovat nulovou odezvu. A pak, já bych se tedy neodvážil s jistotou říct: „Po tolika vteřinách už není nic.“ Ve skutečnosti existuje mnohem více variabilit.

Rozumím jeho argumentům, nicméně se pokouším na něho zatlačit.

– Ale výzkumy přece vykazují přesný čas od 10 do 20 vteřin maximálně, mezi zástavou srdce a ukončením jakékoliv aktivity v mozku. To jsem si nevymyslel.

– Chceš znát můj názor, tak ti ho řeknu... Otázka, kterou zde vznášíš, by si zasloužila dizertační doktorandskou práci. Podle mě existuje dvojí interpretace. Dá se říct, že mozek je neaktivní a že je to důkaz, že vědomí musí být jinde, ale stejně tak dobře můžeš říct, že mozek je možná odolnější a že, i když je indisponovaný, probíhá tam ještě slabý průtok krve, malá mozková aktivita. Zatím zůstávám opatrný.

Mnozí anesteziologové – odborníci na resuscitaci, které jsem zpovídal, vyjadřovali stejnou zdrženlivost jako Steven, ovšem s poukázáním na obtížnost při rozhodování na základě fyziologických konstant pacienta při probíhající resuscitaci.

Nezůstává jich tam o nic méně než od okamžiku, kdy mozek přestává být zásobován kyslíkem, neuronové buňky zaujmou stav klidu, aby zadržely maximum energie.

– Ano, je to tak..., potvrzuje mi Steven.

– Zemřou až za několik minut. A v tomto intervalu, mezi zastavením přísunu kyslíku do mozku a okamžikem mozkové smrti, už neexistuje žádná aktivita...

– To se neví... diagnostika mozkové smrti se provádí teprve po několika minutách mozkové anoxie (nepřítomnosti kyslíku v mozku). „Nulové“ EEG nestačí ke stanovení diagnózy mozkové smrti.⁹

– Ale jaká energie by umožňovala aktivitu mozku, jestliže krevní oběh, který přivádí kyslík nezbytný pro jeho fungování, je zastaven?

Steven to opět zahrál do autu, raději připustil pochyby.

– To je opravdu debata na vědecké úrovni, která vyžaduje více studií. Říká se, že ve chvíli, kdy někteří svědkové zažívají svůj prožitek blízké smrti, mozek už nefunguje. Možná ano. Ale možná, že ne. Je možné, a to si myslím i já, že je zapotřebí mnohem méně mozkové aktivity, než kolik jsme si v historii bádání mysleli, aby tam docházelo ke vnímání, myšlení. Je to neznámá stezka, kterou stojí za to důkladně prozkoumat.

A zde je Stevenova argumentace: protože mozek není nezvratně mrtvý, nevíme, co se tam může dít, dokonce i během zástavy srdce. Hypotézu, že „zbytková aktivita“ vyvolává tyto EMI, nelze vyloučit. Už jsem o této domněnce hovořil s několika badateli a podělil jsem se o ni i se Stevenem.

– Přesto mnozí specialisté na EMI, jako je například psychiatr Bruce Greyson, si umí těžko představit, jak by mohla zbytková energie v mozku generovat vědomý prožitek. A to ani nehovoříme o zástavě srdce, mnoho EMI bývá vyvoláváno

v obdobích, kdy hodně trpí. Jak spojit bohatou zkušenost se sníženou aktivitou ve srovnání s tou, kterou máme obvykle?

– Právě tato otázka nás zaměstnává. Myslím, že si zaslouží být prozkoumána. Víme opravdu velmi málo o tom, co se děje během prožívání takové zkušenosti. Já bych byl nesmírně nadšen, kdybych objevil, že vědomí existuje mimo mozek! V takovém případě bych dostal Nobelovu cenu, to je víc než jisté; ale je třeba to kriticky sladit s vlastním přesvědčením.

– Zdá se, že přesně tohle Greyson dělá. A po způsobu jiných vědců, kteří pochybují o neuronovém původu EMI, pracuje a opírá se o svědectví podložená lékařskými spisy, a těch jsou stovky!¹⁰ Tito vědci vysvětlují, že pokud naše vědomí významně koreluje, (vzájemně souvisí) se simultánní aktivitou mnohých oblastí mozku, nemůže „zbytková aktivita“ produkovat vědomou zkušenost. Dr. Bruce Greyson se mi svěřil, že nevěří, že by taková zbytková aktivita mohla vysvětlovat prožitek blízké smrti!

Steven se směje a škádlivě mě popichuje:

– Tak co, je to slepá víra?

Nenechávám se vyvézt z míry.

– On to přesně takhle svými slovy nevyjádřil, jeho výzkumy ho přivedly k tomu, aby tuto hypotézu přijal jako nejvěrohodnější. Myslet si, že zbytková aktivita, natolik subtilní, že není detekovatelná, může být počátkem hyper-reálných příběhů a procesů bystrého myšlení, ostatně odporuje všem neurovědeckým modelům fungování mozku.

– Nemyslím si, že je možné to tvrdit, dokud nedojde k pochopení vzájemné neuronové souvislosti vědomí. A Greyson nezkoumal vědecké zkušenosti s EEG, a vůbec ne s EEG vysoké hustoty (256 elektrod), jak to provádíme s mojí skupinou.

– A co kdyby tam souvislost nebyla? Co kdyby vědomí nebylo produkováno mozkem?